

ZGODOVINA POJAVLJANJA PUŠČAVSKEGA TEKALCA *CURSORIUS CURSOR* V SLOVENIJI

History of the Cream-coloured Courser *Cursorius cursor* occurrence in Slovenia

AL VREZEC^{1,2}, MATIJA KRIŽNAR¹

¹ Prirodoslovni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana, e-mail: avrezec@pms-lj.si, mkriznar@pms-lj.si

² Nacionalni inštitut za biologijo, Večna pot 111, SI-1000 Ljubljana

The article presents a historical revision of data on the occurrence of the Cream-coloured Courser *Cursorius cursor* in Slovenia. A review of historical sources revealed that the species occurred in Slovenia at least three times after 1800, for the first time between 27 and 31 December 1847 in Šentvid near Ljubljana (specimen in the collection of the Slovenian Museum of Natural History, Ljubljana, Slovenia), for the second time in November 1892 near St. Janž (present day Starše) on the Drava plain (specimen in the collection of the Joanneum Museum, Graz, Austria) and last on 3 October 1976 at the Sečovelje salt pans (observation was not documented with preserved specimen or photograph). All three data have previously been published in various historical sources, but some were overlooked during the preparation of lists of Slovenian avifauna.

Ključne besede: redkost, izjemni gost, zgodovinska analiza, arhiv, muzejska zbirka

Key words: rarity, vagrant, historical analysis, archive, museum collection

Uvod

Kot redek izjemen gost je bil puščavski tekalec *Cursorius cursor* zabeležen po bolj ali manj vsej Evropi, občasno pa celo gnezdi v Španiji in Grčiji, medtem ko nam najbližja stalna populacija gnezdi ob reki Evfrat v JV Turčiji (LORENZO & HERRANDO 2020). V Evropi je zabeleženih največ opazovanj v

Italiji (125 opazovanj do leta 2012), saj ima Apeninski polotok očitno znatnejši pomen med disperzijo vrste v Sredozemlju (VERDUCCI *in sod.* 2012). V Italiji se puščavski tekalec pojavlja tako med spomladansko kot jesensko selitvijo, višek opazovanj pa so zabeležili med septembrom in novembrom.

V Sloveniji je puščavski tekalec izjemno redka vrsta, ki je bila nazadnje opazovana v Sečoveljskih solinah leta 1976 (ŠMUC 1980). Podatek je veljal za prvega in edinega (KOMISIJA ZA REDKOSTI 1989, 1993, BOŽIČ 2001, HANŽEL & ŠERE 2011), vendar je bil kasneje na seznam dodan še podatek iz novembra 1892 (REISER 1925) iz Starš kot prvi podatek o pojavljanju vrste pri nas (HANŽEL 2013), vendar SCHULZ (1890) navaja še starejši podatek iz leta 1847, a brez konkretne lokacije najdbe. Namen prispevka je podati kritičen zgodovinski pregled pojavljanja puščavskega tekalca v Sloveniji v 19. stoletju s pregledom do sedaj prezrtih zgodovinskih virov.

Metode dela

Revizija temelji na pregledu muzejskega in arhivskega gradiva v Prirodoslovnem in Narodnem muzeju Slovenije ter Narodni in univerzitetni knjižnici (digitalizirano gradivo dostopno prek portala Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, <https://www.dlib.si>). V sklopu arhivskega pregleda za zgodovino Prirodoslovnega muzeja Slovenije (KRIŽNAR 2021) je bilo pregledanih in digitaliziranih okoli 2500 dokumentov (skenogramov), kjer so se izločili oziroma dokumentirali tudi ornitološki zapisi (seznami podarjenih ptic, ulovljenih ptic, prepariranih ptic in podobno). Zbrani podatki so bili kritično ovrednoteni z rekonstrukcijo čimbolj popolnega zapisa o zgodovinskih najdbah puščavskega tekalca v Sloveniji.

Rezultati in diskusija

V 20. stoletju je bil puščavski tekalec v Sloveniji opazovan le enkrat, in sicer 3. 10. 1976 v Sečoveljskih solinah (ŠMUC 1980). Ptico je na območju Fontanigge opazoval Alojz Šmuc starejši, primerek pa ni bil shranjen v zbirki ali fotografran (A. ŠMUC *ML. pisno*). V 19. stoletju se je dokumentirano puščavski tekalec v Sloveniji pojavil vsaj dvakrat in v obeh primerih je bil dokazni primerek shranjen v muzejskih zbirkah:

- 1.) XI. 1892, Starše (Št. Janž) na Dravskem polju pri Ptujju, 1 ad., leg. Franz Bernhaut (REISER 1925)

Primerek ustreljene odrasle ptice navaja že REISER (1925), ki pravi, da je ptico ustrelil Franz Bernhaut pri Strašah na Dravskem polju (St. Johann am Draufeld) na Ptujski cesti. Primerek je hranil uplenitelj v svoji gostilni v Limbušu, kjer ga je našel Otmar Reiser in na njegovo prošnjo je lastnik primerek daroval muzeju Universalmuseum Joanneum v Gradcu (Avstrija), kjer ga hranijo še danes (inv. št. 20170; ALBEGGER 2015).

- 2.) 27.–31. 12. 1847, Šentvid pri Ljubljani, 1 ad. ♀, leg. Simon Unglerth (ANONIMUS 1850)

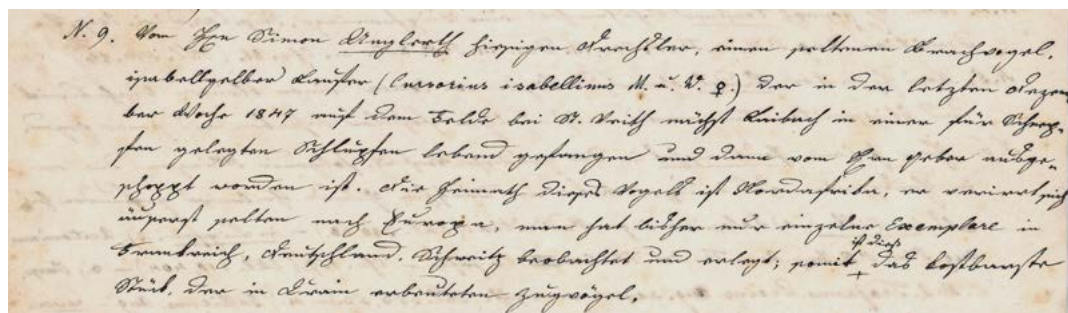
V drugi posodobitvi seznama ugotovljenih ptic Slovenije sta HANŽEL & ŠERE (2011) prvič omenila, da poleg podatka iz leta 1976 obstaja še primerek samice, ustreljene januarja 1847 na Kranjskem, ki jo hrani Prirodoslovni muzej Slovenije pod inventarno številko 5311 (slika 1). Ker je Vojvodina Kranjska segala tudi prek meja današnje Slovenije, podatek ni bil upoštevan kot nedvoumno slovenski zaradi neznane lokacije. Podatki o zgodovinskih primerkih ptic v ornitološki zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije temeljijo na etiketah ali oznakah ob samih primerkih ali na Inventarni knjigi sesalcev, rib, ptic, plazilcev Prirodoslovnega muzeja Slovenije, t.i. Stari inventarni knjigi (SIK), ki vsebuje zapise o eksponatih, pridobljenih med letoma 1841 in 1974 (VREZEC & KAČAR 2017). Podrobnejše analize etiket in zapisov v SIK so pokazale razlike, saj so podatki v SIK večinoma okvirni. Nasprotno pa so podatki na etiketah ob eksponatih natančnejši. Vendar je bilo veliko starejših eksponatov, pridobljenih pred letom 1900, kasneje zavrženih ali uničenih ali pa so bile etikete zamenjane ali izgubljene, s čimer se je izgubila podatkovna sled (VREZEC & KAČAR 2017). Primerek samice puščavskega tekalca je bil očitno v preteklosti preetiketiran, saj je bil na podstavek nameščen nov napis brez navedbe kraja in datuma najdbe. V SIK je bil primerek vpisan pod inventarno številko 434 z imenom *Cursorius (europaeus) gallicus* Gmel. in z naslednjimi podatki: ♀, Kranjska, januar 1847. Slednji podatek iz SIK sta povzela tudi HANŽEL & ŠERE (2011), navaja pa ga že SCHULZ (1890). Primerek puščavskega tekalca je prišel v muzej v času kustosa Henrika Freyerja,

ki je v muzeju služboval med letoma 1832 in 1852 (KRIŽNAR 2021). Vendar je bila SIK vzpostavljena mnogo kasneje, leta 1888 v času Karla Dežmana, ko so napravili rekatalogizacijo vseh primerkov vretenčarjev (KRYŠTUFEK & JERNEJC KODRIČ 2013), pri čemer podrobnejših podatkov z etiket večinoma niso prepisovali. Primerek puščavskega tekalca pa morda že na samem začetku ni bil opremljen z ustreznimi podatki, saj natančnejših podatkov ni poznal niti muzejski preparator in ornitolog Ferdinand SCHULZ (1890). Kljub temu pa so v času Henrika Freyerja redno objavljali sezname daril različnih muzejskih darovalcev v časopisu *Laibacher Zeitung* in v prilogi *Illyrisches Blatt*, kjer pa so zapisali precej natančnejše podatke o pridobljenih primerkih (KRIŽNAR 2021). V *Laibacher Zeitung* z dne 10. 5. 1850 (št. 106) je naveden opis muzealij, pridobljenih v letu 1848, in pod številko 9 spodnji

Slika 1: Puščavski tekalac *Cursorius cursor* iz zbirke Prirodoslovnega muzeja Slovenije, inv. št. 5311 (foto: Ciril Mlinar Cic)

Figure 1: Cream-coloured Courser *Cursorius cursor* from the collection of the Slovenian Museum of Natural History, No. 5311 (photo: Ciril Mlinar Cic)

Slika 2: Rokopis kustosa Henrika Freyerja z opisom najdbe puščavskega tekalca *Cursorius cursor* konec decembra 1847, ki je bil leta 1850 objavljen v *Laibacher Zeitung* v številki 106. Rokopis hrani arhiv Narodnega muzeja Slovenije.

Figure 2: Manuscript by curator Henrik Freyer describing the finding of the Cream-coloured Courser *Cursorius cursor* at the end of December 1847, which was published in 1850 in the *Laibacher Zeitung*, issue 106. The manuscript is housed in the archives of the National Museum of Slovenia.

zapis (ANONIMUS 1850; prevod iz nemščine; originalni nemški zapis je podan v dodatku 1):

Št. 9. Od g. Simona Unglertha, lokalnega lesarja, smo prejeli izjemno redkega belonogega pobrežnika, imenovanega Isabelin rumeni tekalca (*Cursorius isabellinus*, Mayer in Wolf). Je samica, ki je bila zadnji teden decembra 1847. na polju blizu Šentvida pri Ljubljani živa ujeta v zanko za sloke, nato pa jo je pripravil g. Geber. Ta ptica živi v severni Afriki; zelo redko zaide v Evropo; doslej so opazili in ustrelili le nekaj primerkov v Nemčiji, Švici in Franciji; tako je to najdragocenejši primerok doslej opaženih ptic selivk na Kranjskem.

Gre za prvo zabeleženo pojavljanje puščavskega tekalca v Sloveniji, saj ga tudi sam Freyer pred tem na Kranjskem ni poznal (FREYER 1842). Avtor zapisa v *Laibacher Zeitung* je nedvomno kustos Henrik Freyer, saj je v arhivu Narodnega muzeja Slovenije ohranjen njegov rokopis kasneje objavljenega opisa najdbe (slika 2). Kot je navedeno v zapisu ANONIMUS (1850), je samico v Šentvidu pri Ljubljani ujel Simon Unglerth v zadnjem tednu decembra 1847, kar bi pomenilo nekje med 27. in 31. 12. 1847 in ne januarja 1847, kot se je prej zmotno domnevalo glede na napačen zapis v SIK. Ptico je glede na zapis pripravil preparator Geber, ki sicer ni poznan v literaturi, in ne kustos Freyer, kot se je sicer domnevalo.

Glede na zbrane zgodovinske podatke sklepamo, da je bil puščavski tekalca pri nas opazovan vsaj trikrat, in sicer v letih 1847, 1892 in 1976. Upošteva je pogostejša pojavljanja vrste v sosednji Italiji (PARODI 2006, VERDUCCI s sod. 2012) in nove gnezdilne lokalitete v Evropi (LORENZO & HERRANDO 2020) je tudi pri nas pričakovano kakšno novo opazovanja te sicer v Evropi zelo redke vrste. Vsekakor pa nam primer tudi kaže, da so zgodovinski viri o slovenskih pticah še vedno premalo preučeni in so zaradi tega seznama v Sloveniji opazovanih vrst ptic verjetno nepopolni. Pri zadnji reviziji seznama so bile nekatere vrste z nepopolnimi podatki o pojavljanju pri nas v preteklosti, zlasti in kategoriji B, izločene iz seznama (HANŽEL & ŠERE 2011). V tej reviziji so nekatere preveritve virov pokazale, da je bila interpretacija podatkov ali celo določitev napačna, kar je ustrezen razlog za izbris iz seznama, neustrezno pa je iz seznama izločevati vrste, ki jih obravnava slovenska literatura kot pojavljajoče se med letoma 1800 in 1950 (kategorija B), čeprav brez navedbe konkretnih podatkov. Slednje je značilno zlasti za sekundarne vire, kot kaže primer puščavskega tekalca pa tudi za muzejske zbirke, saj so podatki lahko bili zaradi neodgovornega ravnanja z njimi v preteklosti tudi spremenjeni ali izgubljeni. Zaradi tega zahtevajo takšne navedbe dodatne zgodovinske analize arhivskih gradiv, kjer so morda izvorni podatki o najdbah še ohranjeni. Tak primer je tudi danes domnevno izumrla tenkokljuni škurh

Numenius tenuirostris, katerega glavna selitvena pot je vodila prek Panonske nižine, Balkanskega in Apeninskega polotoka (DONALD *s. sod.* 2013), torej tudi čez naše kraje. Med vrstami slovenske avifavne ga navaja skoraj vsa starejša literatura (SCHULZ 1890, OROŽEN 1901, BEVK 1957, KREČIČ & ŠUŠTERŠIČ 1963, MATVEJEV & VASIČ 1973) in celo SIK v muzejski zbirki, kjer pa je bil primerek (inv. št. 510 v SIK) uničen, tako da so bili morda izgubljeni tudi podatki o najdbi. V primerjavi z današnjim beleženjem terenskih opazovanj redkih vrst z nedvoumnimi dokazi in jasnimi standardi glede zapisa datuma in kraja opazovanja je zgodovinska ornitologija precej bolj zapletena, saj mora črpati podatke iz zelo različnih virov in jih pravilno obravnavati ter pri tem uporabljati drugačne kriterije (VREZEC *in sod.* 2009, YALDEN & ALBARELLA 2009). Seznami ugotovljenih vrst ptic so ključno orodje pri tem in pomanjkljivosti zaradi preveč rigorozne ali celo neustrezne obravnave zgodovinskih podatkov lahko pripeljejo do nastajanja vzporednih seznamov in s tem do strokovno neenotne obravnave avifavne.

Povzetek

V članku je predstavljena zgodovinska revizija podatkov o pojavljanju puščavskega tekalca *Cursorius cursor* v Sloveniji. Ob pregledu zgodovinskih virov je bilo ugotovljeno, da se je vrsta po letu 1800 v Sloveniji pojavila vsaj trikrat, in sicer prvič med 27. in 31. 12. 1847 v Šentvidu pri Ljubljani (primerki v zbirki Prirodoslovnega muzeja Slovenije, Ljubljana, Slovenija), drugič novembra 1892 pri Staršah na Dravskem polju (Št. Janžu) pri Ptujju (primerki v zbirki muzeja Joanneum, Gradec, Avstrija) in tretjič 3. 10. 1976 v Sečoveljskih solinah (primerki ni bil dokumentiran s fotografijo ali dokaznim primerkom). Vsi trije podatki so bili predhodno že objavljeni v različnih zgodovinskih virih, nekateri pa so bili med pripravami seznamov ugotovljenih ptic v Sloveniji spregledani.

Zahvala

Za posredovane podrobnosti v zvezi z opazovanjem puščavskega tekalca v letu 1976 v Sečoveljskih solinah se zahvaljujeva Alojzu Šmucu.

Literatura

- ALBEGGER E. (2015): Interesting old specimens of rare birds found in Slovenia in the collection of the Universalmuseum Joanneum, Graz, Austria. – *Acrocephalus* 36 (166/167): 173–178.
- ANONIMUS (1850): 1848 – Verzeichniß der eingegangenen Museums-Beiträge. – *Amtsblatt zur Laibcher Zeitung*, 10. Mai 1850, 106.
- BEVK S. (1957): Vretenčarji Slovenije. – Kmečka knjiga, Ljubljana.
- BOŽIČ L. (2001): Seznam ugotovljenih ptic Slovenije s pregledom redkih vrst. – *Acrocephalus* 22 (106/107): 115–120.
- DONALD P.F., N.J. COLLAR, S.J. MARSDEN, D.J. PAIN (2013): *Facing Extinction*. 2nd Edition. – Christopher Helm, London.
- FREYER H. (1842): *Fauna der in Krain bekannten Säugthiere, Vögel, Reptilien und Fische*. Eger'schen Gubernial – Buchdruckerei, Laibach.
- HANŽEL J. (2013): Redke vrste ptic v Sloveniji v letu 2012 – Poročilo Nacionalne komisije za redkosti. – *Acrocephalus* 34 (156/157): 83–91.
- HANŽEL J. & D. ŠERE (2011): Seznam ugotovljenih ptic Slovenije s pregledom redkih vrst. – *Acrocephalus* 32 (150/151): 143–203.
- KOMISIJA ZA REDKOSTI (1993): Seznam dosedaj ugotovljenih ptic Slovenije s pregledom redkih vrst. – *Acrocephalus* 10 (41/42): 75–80.
- KOMISIJA ZA REDKOSTI (1993): Seznam redkih vrst ptic Slovenije 1990. – *Acrocephalus* 14 (58/59): 99–119.
- KREČIČ I. & F. ŠUŠTERŠIČ (1963): *Ptice Slovenije*. – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- KRIŽNAR M. (2021): Zgodovina in razvoj muzejskega naravoslovja do osamosvojitve Prirodoslovnega muzeja leta 1944. – *Scopolia* 100: 15–126.
- KRYŠTUFEK B. & M. JERNEJC KODRIČ (2013): *Catalogue of the mammals in the collection of the Slovenian Museum of Natural History*. – *Scopolia* 79: 1–194.
- LORENZO J.A. & S. HERRANDO (2020). Cream-coloured Courser *Cursorius cursor*. pp. 283 In: KELLER V., S. HERRANDO, P. VORIŠEK, M. FRANCH, M. KIPSON, P. MILANESI, D. MARTI, M. ANTON, A. KLVANOVA, M. KALYAKIN, H.G. BAUER, R.P.B. FOPPEN (eds): *European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change*. – EBCC, Lynx Edicions, Barcelona.
- MATVEJEV S.D. & V.F. VASIČ (1973): *Catalogus Faunae Jugoslaviae, IV/3, Aves*. – *Academia Scientiarum et Artium Slovenica*, Ljubljana.
- OROŽEN F. (1901): *Vojvodina Kranjska. Prirodnoznanstvi, politični in kulturni opis*. – Matica Slovenska, Ljubljana.
- PARODI R. (2006): *Check-list degli uccelli del Friuli Venezia Giulia*. – *Gortiana* 28: 207–242.

- REISER O. (1925): Die Vögel von Marburg an der Drau. – Naturwissenschaftlichen Verein in Steiermark, Graz.
- SCHULZ F. (1890): Verzeichnis der bisher in Krain beobachteten Vögel. – Mittheilungen des Musealvereines für Krain 3: 341–362.
- ŠMUC A. (1980): Ptice Sečoveljskih in Ulcinjskih solin. Diplomsko delo. – Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana.
- VERDUCCI D., M. BIONDI, M. SIGHELE, N. NORANTE (2012): Revisione degli avvistamenti e delle catture di Corriente Biondo *Cursorius cursor* in Italia con cenni sul suo status in Europa. – U.D.I. 37: 16–32.
- VREZEC A., D. DENAC, D. TOME (2009): Krokav *Corvus corax* na ozemlju Slovenije in bližnje okolice: analiza pojavljanja od pleistocena do danes ter odnos človeka do vrste. – Scopolia 66: 1–63.
- VREZEC A. & U. KAČAR (2017): Katalog vpijatov (Coraciiformes) ornitološke zbirke Prirodoslovnega muzeja Slovenije. – Scopolia 91: 41–112.
- YALDEN D.W. & U. ALBARELLA (2009): The History of British Birds. – Oxford University Press, Oxford.

Prispelo / Arrived: 28. 4. 2022

Sprejeto / Accepted: 5. 6. 2023

DODATEK 1 / APPENDIX 1

Izvirni nemški prepis iz *Laibacher Zeitung*, 10. 5. 1850, št. 106

Original German transcription from *Laibacher Zeitung*, 10. 5. 1850, No. 106

Nr. 9. Vom Herrn Simon Unglerth, hiessigen Drechsler, einem höchst seltenen, weissfüßigen Brachvogel, der Isabellgelbe Laufer genannt (*Cursorius isabellinus*, Mayer und Wolf) Es ist ein Weibchen, welches in der letzten December-Woche im J. 1847 auf dem Felde bei St. Veit, nächst Laibach, in einer für Schnäpfen gelegten Schlupfen lebend gefangen und dann vom Herrn Geber ausgeschoppt worden ist. Die Heimath dieses Vogels ist Nordafrika; er verirrt sich äußerst selten nach Europa; man hat bisher nur einzelne Exemplare in Deutschland, Schweiz, Frankreich beobachtet und erlegt; somit ist dieß das kostbarste Stück der in Krain bisher beobachteten Zugvögel.